

הפרוטה

ש"י עגנון

דגם הוראה לכיתות ה-ו. יצירה ספרותית מתוך תכנית הלימודים, מעגל שני.

הדגם נשען בחלקו על המדריך למורה לכתה ו' "פתחו את השער" (ת"ל).

פיתוח: ד"ר אסתי בן מנחם, דליה הלוי, ד"ר חנה שפירא
כתבו: ד"ר אסתי בן מנחם, ד"ר חנה שפירא
בהשתתפות: ד"ר מיכל מישר, סיגלית שם טוב, ד"ר ריקי תמיר
קראו והעירו: יעל נדלר, גילה קרול, דליה הלוי
תודה לצוות המדריכות בפיקוח על הוראת העברית, המזכירות הפדגוגית, צוות הנהלת המחלקה למיומנויות יסוד (מדריכות מחוזיות).

מבוא

הפרוטה הוא סיפור הנמצא במעגל השני ברשימת יצירות הספרות לכיתות ה'ו-י'. הקריאה בסיפור תשמש עבור התלמידים הצעירים דוגמה קטנה, מעין הצצה, לתפארת יצירתו של עגנון. כתיבתו של עגנון אינה פשוטה ומצריכה לרוב תיווך של מבוגר. עם זאת, קריאה בסיפורים אלו, למרות המאמץ הכרוך בה, מבטיחה לקוראים המתעניינים הנאה ועשויה להעלות אצלם מחשבות ושאלות על עצמם, על החברה שבה הם חיים ועל התרבות בחברה זו.

הסיפורים "הפרוטה", "החליל" ואחרים שמתאימים לתלמידים כלולים בקובץ ימי רצון, שיצא לאור בשנת תשע"ז לרגל "היובל לנובל" על ידי הוצאת "שוקן" בעידוד ובליווי משרד החינוך.

2.....	מבוא
3.....	על עגנון
3.....	מטרות ההוראה
4.....	על היצירה "הפרוטה"
5.....	מסרים ערכיים בסיפור
6.....	אזכורים מהמקורות היהודיים
7.....	יסודות הסיפור העממי ביצירה
8.....	אירוניה ביצירה
8.....	אמצעים ספרותיים ואמצעים לשוניים ביצירה
10.....	טרומ קריאה
12.....	קריאת היצירה
14.....	לאחר הקריאה
19.....	סיכום
20.....	נספחים

על עגנון

שמואל יוסף עגנון, ובקיצור ש"י עגנון (1887-1970), הוא מגדולי הסופרים העברים בעת החדשה וחתן פרס נובל לספרות (1966).

עגנון נולד בעיירה בוצ'אץ' שבגליציה המזרחית בשם שמואל יוסף צ'צ'קס. בשנת 1908 עלה לארץ ישראל, כשהוא כבר סופר צעיר, והמשיך כאן בכתיבה. בשנת 1912 היגר לגרמניה ל-12 שנים, וב-1924, עלה שוב לארץ ישראל והשתקע בה עד סוף ימיו.

הסיפור הראשון שפרסם בארץ היה "עגנות", ובעקבותיו שינה את שמו לעגנון. ספריו של עגנון תורגמו לשפות רבות, וזכו להצלחה ולהערכה ברחבי העולם. ספריו עוסקים בשאלות הקשורות לעם היהודי, בארס-פואטיקה, בפסיכולוגיה ובנושאים נוספים רבים. בין יצירותיו הבולטות: הרומנים הכנסת כלה, אורח נטה ללון, תמול שלשום, הרומן הקצר סיפור פשוט והנובלות "והיה העקוב למישור", "בלבב ימים" ו"תהילה".

לשונו של עגנון ייחודית ומבוססת על מרכיבי לשון שמקורם במסורת היהודית: מקרא, מדרשים, לשון המשנה, אגדות חז"ל וסיפורי חסידים.

בשנת תשי"ז-1966 זכה עגנון בפרס נובל לספרות. קבלת הפרס הייתה מאורע היסטורי, כי הייתה זו הפעם הראשונה שסופר יהודי מישראל שכתב בעברית קיבל פרס כה חשוב על כתיבתו.

מטרות ההוראה

מטרות בתחום הספרות והוראת העברית

- הכרת הלשון הייחודית וסגנון הכתיבה של עגנון
 - זיהוי המבנה ההדרגתי ביצירה ותרומתו להבנת הרעיון המרכזי
 - אפיון דמותו של הגיבור תוך התייחסות למעשיו, לדבריו ולמחשבותיו והערות המספר עליו
 - זיהוי מאפייני הסיפור העממי ביצירה תוך הבחנה בין יסודות בדויים לעובדות
 - זיהוי אמצעים ספרותיים ומאפיינים לשוניים: מוטיב מנחה, חזרה, אזכורים מן המקורות, אונומטופאה
 - הערכה ונקיטת עמדה אישית לדמותו של הגיבור ולמסרים חברתיים וערכיים בסיפור
 - קידום כישורי שפה -
- התנסות בשיח בחברותא כהכנה לשיחה במליאה
כתיבה: ייצוג הסיפור בצורה סכמתית
כתיבה יצירתית בהמשך להבנת המסרים העולים מן הסיפור
הרחבת אוצר המילים והביטויים

מטרות בתחום הערכים

- הבנת ערך השבת וחשיבותה של השבת לאדם היהודי
- בחינת ערך האיפוק וכיבוש היצר תוך הבנת הקושי הכרוך בו.

הערה: הדגם נכתב לחינוך הממלכתי והממלכתי-דתי. המורה יבחר באלו ערכים להתמקד בכיתתו.

על היצירה "הפרוטה"¹

"מעשה בעני אחד שחזר בליל שבת מבית הכנסת לביתו וראה פרוטה בדרך" – משפט פתיחה זה הוא בסיס עלילתו של הסיפור. במרכז הסיפור עני שאין לו יין ולחם לקדש את השבת, ובליל שבת בדרכו מבית הכנסת לביתו הוא מוצא פרוטה. העלילה חושפת את מאבקו הפנימי של הגיבור לכבוש את יצרו.

על פי ההלכה, לאדם יהודי אסור לגעת בכסף בשבת. העני נתון בקונפליקט בין הרצון לקחת את המטבע לבין רצונו לשמור על השבת. **במהלך השבת עולה ערכה של הפרוטה וגובר הקונפליקט בו מצוי העני.** ניתן להקביל את השינוי בערך המטבע לשינויים החלים בהתנהגות הגיבור - ככל שעולה ערך הפרוטה מתעלה העני במאבקו ביצר ומתעדן בתגובת הסבל שלו להחמצה (שפירא, 1962).² עגנון מעמיד את הגיבור בניסיון שבסופו של דבר הוא מצליח לעמוד בו. בכך עגנון יוצר דמות בעלת שאר רוח, שעמדה במבחן מול עצמו ומול אמונתו ואלוהיו.

הסיפור מחולק לשישה חלקים על פי לוח הזמנים של השבת ואורחות חייו של היהודי המאמין. בטבלה ניתן לראות את חלוקת הסיפור על פי זמני השבת ואת התפתחות העלילה בהתאם.³

הזמן	מראה-מקום בסיפור	תיאור המטבע	דברי העני או מחשבותיו	מעשי העני
ליל שבת	"מעשה בעני[...]...] וקידש על פת שחורה"	פרוטה של נחושת	"אילו מצאתיה קודם חשכה הייתי לוקח[...] ועושה לי יין לקידוש או[...] לחם חיטה לענג את השבת"	"הלך לביתו וקיבל את השבת בלא יין ובלא לחם חיטה"
שבת בבוקר (לפני תפילת שחרית)	"בבוקר כשהלך[...]...] והלך לבית הכנסת"	מעה של כסף	"ניסיון גדול מנסה אותי הקב"ה"	"הלך לבית הכנסת"

¹ הסיפור "הפרוטה" התפרסם לראשונה בשנת 1934 בעתון דבר ולאחר מכן בממות פרסום נוספות שעיצבו אותו כיצירה לילדים. בשנת 1953 התפרסם הסיפור "הפרוטה" בכרך "אלו ואלו" כל סיפורי ש"י עגנון.

² שפירא, ז' (1962). בין האוצר לבין הפרוטה, גזית, כרך י"ט, חוב' ט"ו-י"ב, עמ' 43-46.

³ על פי "פתחו את השער" - מדריך למורה לכיתה ו' (ת"ל), עמ' 110 (אסתר קולומבוס וצוות כותבים).

"אבל אימת שבת הייתה עליו וחזר לביתו בידיים ריקות"	"כמה דברים יכולים ליקח במטבע זו. איני צריך להגביה מיד כל תפנוקי העולם בידי"	מטבע של זהב	"אחר התפילה[...] וחזר לביתו בידיים ריקניות"	לאחר תפילת שחרית
	"מי יודע אם אעמוד ביצרי"	אין יודעים (העני לא הלך אצל המטבע)	"במנחה לא הלך אצל המטבע"	לפני תפילת מנחה
"מיד עקר העני עצמו ממקומו ורץ לבית הכנסת"	"[...] שמא מעשה שטן יש כאן, שהניח השטן מעותיו לפניו, כדי להביא אותו לידי ניסיון"	מטבעות זהב רבות	"לאחר שסיים תפילת מנחה נמלך והלך לאותו מקום"	לאחר תפילת מנחה
"זרק כל הדינרים לתוך כיסיו [...] חזר לביתו שמח" "מכאן ולהבא לא הייתה השבת חסרה כלום"	"עכשיו ששבת קודש עברה, אראה מה מנצנץ כל כך"	מטבעות זהב רבות	"אחר תפילת ערבית[...] זכה לשמור שבתות הרבה מעושר."	לאחר תפילת ערבית

מסרים ערכיים בסיפור

באמצעות הסיפור שלפנינו ניתן לעסוק בערך של שמירת השבת בדת ובתרבות היהודית ובערך של איפוק, שליטה עצמית וכיבוש היצר.

העיסוק בערכים באמצעות יצירות ספרות עשוי לגעת בעולמו של הלומד ולתרום להתייחסות מעמיקה יותר לתוכני הלימוד ולהפנמתם.⁴ קיים קשר הדוק בין הוראת יצירה ספרותית לבין חינוך ערכי שכן "ערכה המנחך של הספרות הוא בהיותה ראי החיים".⁵ הספרות מציגה את ערכיה דרך דמויות הגיבורים ודרך סיפור המעשה: "אין הספרות הולכת בדרך של הטפה, היא מציגה ערכים בהתגלמותם ובכך ערכה החינוכי הרב. הסיפור מראה את הקשר בין הערכים לבין עולם המעשה, ובכך מקרב הוא את האידיאלים ללב הקורא. ערכה החינוכי של הספרות הוא אפוא באופי האנושי שלה".⁶

ערך שמירת השבת ושכרו מוצג בסופו של הסיפור בצורה מפורשת: "מכאן ולהבא לא הייתה השבת חסרה כלום[...]. בשביל ששמר שבת אחת מעוני זכה לשמור שבתות הרבה מעושר". סיום זה מרמז למשנה במסכת אבות: "רַבִּי יוֹנָתָן אוֹמֵר: כָּל הַמְקִיָּם אֶת הַתּוֹרָה מֵעַנִי, סוֹפוֹ לְקִיָּמָה מְעוֹשֵׁר, וְכָל הַמְבַטֵּל

⁴ וראו הרחבה בתוך המסמך: "יישום התפיסה המערכתית לחינוך ערכי", תשע"ד (2014), משרד החינוך, התפיסה המערכתית לחינוך ערכי וכן במסמך "מפגש מונחה על ספר בכיתה" באתר החינוך הלשוני של משרד החינוך: http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Units/Tochniyot_Limudim/Chinuch_Leshoni/YesirutSafrutLhorhaa/mifgashmunche.htm

⁵ ניר, ר. (תשכ"ב). חינוך דרך ספרות - הספרייה למדריך, משרד החינוך והתרבות המחלקה לנוער, מכון סאלד, למען הילד והנוער, עמ' 2.

⁶ שם, עמ' 3.

⁷ עוד על חשיבות הוראת יצירות ספרות בכיתה, ראו באתר החינוך הלשוני, בקישור הבא: http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Units/Tochniyot_Limudim/Chinuch_Leshoni/YesirutSafrutLhorhaa/yetzira.htm

את התורה מעשר, סופו לְבַטְלָהּ מֵעֵינֵי (אבות ד', י"א), בהסתמך על התלמוד "שמירת שבת שקולה כנגד התורה כולה" (ירושלמי נדרים ג', ט').⁸ מכאן אפשר להבין ששמירת השבת בסיפור על ידי העניייתה כשמירת התורה כולה, ובזכות שמירה זו נגאל אותו עני מעניותו. שכן גדול זה מדגיש את ערך שמירת השבת גם אם הקושי רב. העמידה בניסיון הקשה למען שמירת השבת מזמנת דיון נוסף בנושא איפוק וכיבוש היצר. ושאל כבר בן זומא (אבות, ד', א') "איזהו גיבור?" והשיב: "הכובש את יצרו". גבורה בעיני בן זומא היא היכולת להתאפק ולהימנע ממעשים האסורים על אדם או ממעשים שאינם מוסריים בעיני החברה.

ערך כיבוש היצר והמאבק האישי שלא להתפתות למעשים אסורים הם נושא מרכזי ביחידה זו. המורים יוכלו לדון בכיבוש היצר בהקשר דתי (כגון אי-קיום מצוות), או בהקשר חברתי (כגון: רכילות, העתקה, לקיחת חפץ בלי רשות, הפרת אמון), בהתאם לזרם החינוכי שהתלמידים משתייכים אליו.

אזכורים מהמקורות היהודיים

עגנון משבח בסיפור אזכורים מלשון המקרא, המשנה והתלמוד שמטרתם להוסיף רובד למשמעות הגלויה של הסיפור. למשל, המשפט המסיים את הסיפור "בשביל ששמר שבת אחת מעוני זכה לשמור שבתות הרבה מעושר" מרמז למקורות יהודיים העוסקים בערך שמירת השבת כפי שהסברנו בסעיף הקודם (אבות ד', י"א, ירושלמי נדרים ג', ט').

דוגמה נוספת לאזכור מן המקורות היהודיים היא בדברי העני בדרכו לבית הכנסת בבוקרה של השבת. כאשר הוא רוצה לבדוק האם הפרוטה שראה עדיין נמצאת הוא אומר: "אלך ואקביל פניה" – ביטוי זה עשוי לרמוז על דברי חכמים במסכת יומא ע"ז ע"ב: "ההולך להקביל פני אביו או פני רבו, או פני מי שגדול ממנו, עובר עד צווארו במים ואינו חושש". הציטוט המקורי בהקשרו עוסק באדם שהולך להקביל את פני אביו ורבו ביום הכיפורים ועליו לחצות נהר למרות שיש איסור רחיצה ביום הכיפורים. שימוש של עגנון במילים דומות ("אקביל פניה") עשוי לרמוז מחד גיסא על חשיבות הפרוטה בעיני הגיבור ועל ההתרגשות, המתח והציפייה הכרוכים בראייתה (בדומה לראיית הורה או רב גדול). מאידך גיסא, ייתכן שיש בכך רמז לגודל הקונפליקט של הגיבור ולספק הנוצר בלבו שכמו שמותר לעבור על איסור רחיצה ביום הכיפורים (בשל מעבר בנהר) למטרה חשובה, אולי מותר לו לעבור על איסור ולקחת את הפרוטה למטרה חשובה.

דוגמאות אלו ואחרות⁹ ממחישות את האינטרטקסטואליות ביצירותיו של עגנון, כלומר הרמיזה במילות הסיפור למקורות יהודיים. רמיזה זאת מסייעת לשפוך אור על המתרחש בסיפור.

⁸ וכן אמרו חכמים (שבת קי"ח, ב') "כל המשמר שבת כהלכתו, אפילו עובד עבודה זרה מוחלין לו". וכן נאמר: "כל מי שמשמר את השבת מרוחק מן העבירה" (מכילתא, בשלח).

⁹ למשל: הביטוי "שיחקה לו שעתו של אותו אדם" שאול ממסכת ברכות ז': "אם ראית רשע שהשעה משחקת לו, אל תתגרה בו". וראו דוגמאות נוספות בתוך: "פתחו את השער" – מדריך למורה לכיתה ו' (ת"ל), עמ' 108.

יסודות הסיפור העממי ביצירה

הסיפור "הפרוטה" שייך לז'אנר (סוגה) הסיפור העממי. הסיפור העממי (סיפור פולקלור) מוגדר במונחון לספרות,¹⁰ כסיפור אנונימי פשוט בצורתו וקריא בלשונו, תמים בעלילתו, מעודד ומחנך בלקחו. הסיפור העממי עשוי לשאת אופי בדיוני, אגדי, מסתורי, הרואי – בתערובת של גרעינים היסטוריים.

ניתן לזהות בסיפור הפרוטה את יסודות הסיפור העממי:¹¹

- הגיבור בסיפור הוא אנונימי – "עני אחד"; לאורך הסיפור כולו הוא אינו נזכר בשמו. העני העומד בניסיון מסמל כל אדם העומד בפני ניסיונות דומים של פיתוי היצר. במקומות שונים בסיפור משתמש המספר במילה "אדם": "שיחקה לו שעתו של אותו אדם [...]...", "יצרו של אדם פעמים הוא קשה מן האדם". זוהי דרך נוספת לרמז לקוראים שהסיפור עוסק באדם באשר הוא.
- ההתרחשות אינה קשורה למקום ולזמן מוגדרים. מסגרת הזמן של הסיפור היא שבת, אולם אין ציון של שנה, של חודש וכיו"ב וכן אין ציון של מקום התרחשות מסוים (עיר, עיירה, מדינה וכיו"ב). היעדר ציוני זמן ומקום מוגדרים תורם אף הוא לממד האוניברסלי של הסיפור. ההתרחשות היא על-זמנית ועל-מקומית, כלומר המעשה יכול להתרחש בכל זמן ובכל מקום. במרכז הסיפור עומד הלקח הנלמד ולא התקופה או המקום.
- הסיפור פותח במילים: "מעשה בעני" המרמזות שלפנינו סיפור-מעשה, מעשייה. יסודה של המעשייה הוא המעשה, "מעשה שהיה", אלא שאין מדובר בה בעובדות של ממש. המעשייה היא עלילה בדויה.¹² הלקח החינוכי בסיפור "הפרוטה" אינו קשור בהכרח בעובדות מציאותיות.
- הסיפור מסתיים בסוף טוב - הסיום בכי-טוב הוא עוד אפיון של הסיפור העממי ושל המעשייה הספרותית. הסיפור "הפרוטה" מסתיים במשפטים הבאים: "מכאן ולהבא לא הייתה השבת חסרה כלום".
- הסיפור העממי הוא דידיקטי, כלומר בעל מסר חינוכי – השכר על שמירת השבת: "בשביל ששמר שבת אחת מעוני, זכה לשמור שבתות הרבה מעושר".
- * קיים שימוש במספרים טיפולוגיים שלוש, שבע, עשר. בסיפור "הפרוטה" קיים שימוש במספר שלוש – המטבע מתוארת כעשויה משלושה חומרים שונים – מהחומר הפשוט ועד החומר המשובח: נחושת, כסף, זהב: "... של אמש של נחושת הייתה ושל שחרית – של כסף הייתה, ועכשיו של זהב היא". פירוט תפנוקי העולם מופיע אף הוא בסדרה של שלוש: "... מיד כל תפנוקי העולם בידי, לחם לבן, וטיפת יין שרוף ודג מלוח".
- * הסיפור העממי כולל התרחשויות פלאיות, על-טבעיות. המטבע משנה את ערכה באופן לא הגיוני וכן הופכת ממטבע אחת ל"דינרים" רבים: "שחה וראה מה שאין כל עין רואה ואין כל יד מונה. פשט את ידיו וזרק כל הדינרים לתוך כיסיו, עד שנתמלאו כיסיו מהם וכיו". לעני אירע נס – דבר פלאי.

¹⁰ אשר א' ריבלין, מונחון לספרות, ספרית פועלים, 1985, עמ' 47.

¹¹ הרחבה על סיפורי עם ומאפייניהם, ראו <https://sites.google.com/site/shirisipurim/characteristic>

¹² שם, עמ' 35.

אירוניה ביצירה

מאפיין נוסף הבולט ביצירותיו של עגנון הוא האירוניה. אירוניה היא צורת התבטאות דו-משמעית, שבה המשמעות הגלויה והתמימה של הדברים שונה, ואף מנוגדת, מן הכוונה הסמויה של המדבר (א"א ריבלין, מונחון לספרות, ספרית פועלים, 1985). להלן שתי דוגמאות מהסיפור:

- אירוניה שהגיבור מפנה כלפי עצמו: "טוב לי שביתי ריק ואני פטור מסעודה שלישית". מתוך מבע זה עולה השאלה: האמנם טוב לגיבור שביתו ריק והוא פטור מסעודה שלישית?
- אירוניה המוצגת בעין המספר היוצרת רושם של היתממות מצד המספר בכל הקשור לערכה של הפרוטה: "נתמזל מזלו של אותו אדם. חשב למצוא פרוטה ומצא מעה": "אם מעשה כשפים אין כאן יש כאן מעשה החמה, שחמה של צהרים זורחת על הפרוטה והיא נראית כזהב. ואם אינה של זהב, של כסף ודאי היא". האם באמת נתמזל מזלו למצוא מעה (מטבע בעלת ערך גבוה) בשבת?

הבנת האירוניה בסיפור עשויה להעלות חיוך על פני הקוראים, אולם זיהויה אינו פשוט לקוראים הצעירים כיוון שעליהם להחזיק בו-זמנית את שתי הפרשנויות - זו הגלויה וזו הסמויה.

אמצעים ספרותיים ולשוניים ביצירה

כתיבתו של עגנון עשירה ומגוונת וכוללת אמצעים ספרותיים ולשוניים רבים. נציין כמה מהבולטים בסיפור "הפרוטה":

מוטיב חוזר – חזרה על מוטיב בטקסט מצביעה על חשיבותו בעיני המחבר, תורמת להיכרותו של הקורא עם היצירה, לתחושת ריתמוס ולתפיסה של אחדות היצירה.

מוטיב מרכזי בסיפורינו הוא מוטיב הראייה. מילים מתחום הראייה חוזרות בסיפור פעמים רבות: "וראה פרוטה בדרך"; "אם לא הציץ עליה גוי של שבת"; "ראה שלא פרוטה של נחושת היא, אלא מעה של כסף"; "ועיניים הרבה ראו אותה"; "אראה אם באמת של כסף היא"; "והיא נראית כזהב". מוטיב הראייה מגיע לשיאו במשפט: "ראייה אינה עברה". העני משכנע את עצמו שהוא איננו חוטא. חזרה זו עשויה להעצים את הקונפליקט בו מצוי העני. לאורך הסיפור הוא "רואה" שוב ושוב את המטבע, אך אינו מעז לקחתה.

האנשה (פרסוניפיקציה) – בסיפורינו מקבלות המטבעות תכונות של אדם: "לא רצה אפילו להשגיח באותן המטבעות. אמר: - דיין שלגלגו עלי כל היום. כיוון שעיקם עיניו מהן הציצו הן עליו כדינרי זהב שמתנוצצים". האנשה זו מבליטה את גודל הפיתוי; המטבעות עצמן קוראות לעני לקחתן.

ניגודים – בסיפור ניגודים מסוגים שונים. העוני הקיים מול העושר האפשרי נוכח לאורך הסיפור כולו וכן תיאורים ניגודיים כמו: פת שחורה מול לחם לבן.

חזרות – המילים החוזרות בסיפור יוצרות הדהוד, מתנגנות באוזנינו בעת הקריאה ומסייעות להדגיש את הקושי ואת הקונפליקט בו מצוי העני. למשל, חזרת המילה "בלא" - "הלך לביתו וקיבל את השבת בלא יין ובלא לחם חיטה ובלא שום דבר של עינוג" מדגישה את מחסורו של העני. או החזרה "הוא מפטפט ביצרו ויצרו מפטפט כנגדו" מהדהדת ומבליטה את המשא ומתן הפנימי.

חזרה נוספת בסיפור היא של המילה "אדם", שאולי מרמזת שהעני מייצג כל אדם: "שיחקה לו שעתו של אותו אדם"; "נתמזל מזלו של אותו אדם"; "יצרו של אדם פעמים הוא קשה מן האדם".
אנומטופאה – מילה שצליליה מחקים וממחישים קולות ורעשים טבעיים: "דיין שלגלגו עליו כל היום, כיוון שעיקם עיניו מהן, הציצו הן עליו כדינרי זהב שמתנוצצים. כיוון שראה כך אמר לעצמו, עכשיו ששבת קודש עברה אראה מה מנצנץ כל כך". נדמה כי הנצנוץ משמיע קולות.

במהלך ההוראה שלהלן נתייחס לחלק מהאמצעים האמנותיים הנזכרים לעיל, תוך זיהוי תרומתם להבנת היצירה.

מהלך ההוראה

מומלץ למורה בתחילת היחידה או בסופה לעסוק מעט בדמותו של עגנון. אפשר להראות תמונה של עגנון, לתת מידע קצר עליו (ראו במבוא ליחידה) ולספר על זכייתו בפרס נובל.¹³ לאחר שיח קצר על דמותו של עגנון ויצירתו הענפה, נתחיל את התהליך הדידקטי המורכב משלושה שלבים: טרום קריאה, קריאת היצירה ולאחר הקריאה.

טרום קריאה

- א. החלק הראשון מטרתו לעורר את הסקרנות והרצון של התלמידים לקרוא את הסיפור ולקרובם לתוכן המדובר. בחלק זה מוצעות שתי חלופות, האחת עוסקת בשבת והשנייה עוסקת בפיתוי ובהתמודדות עם פיתויים. אפשר לבחור באחת מן ההצעות או בשתייהן.
- ב. החלק השני דן בשם הסיפור ובמשמעותו.
- ג. החלק השלישי והאחרון מכוון לדילמה המרכזית בסיפור.

ההצעה הראשונה יוצרת חיבור אישי לחוויית השבת כפי שכל ילד וילדה חווים אותה, בין אם כחלק מאורח חיים דתי או כחלק מאורח חיים חילוני. כן היא מציגה את סדר השבת של היהודי הדתי. ידע זה נדרש להבנת הסיפור וחסר אולי אצל תלמידים מבית חילוני. עלילת הסיפור בנויה על בסיס מבנה השבת המסורתית, לכן הכרחי שהתלמידים יבינו ויכירו את סדר השבת והלכותיה (השלמת פערי ידע). כדאי לציין בפני התלמידים שסיפורנו בנוי על פי מבנה זה.

א. טרום קריאה – חלק ראשון

להלן מוצעות שתי חלופות:

א1. "השבת שלי"

אפשר להשמיע ברקע שירי שבת (אפשר שירים ישראליים, למשל: שבת המלכה/ביאליק, חמדה/דליה רביקוביץ, מתנות קטנות/נועם חורב; או זמירות מסורתיות לשבת).

- נשאל את התלמידים על ייחודיותה וחשיבותה של השבת בעיניהם.
- בסיום השיחה נסביר שלשומרי מצוות יש סדר שבת קבוע: ליל שבת (שישי בערב): הכולל תפילות "קבלת שבת" וערבית, ולאחר מכן סעודת ליל שבת.

שבת בבוקר: תפילות שחרית ומוסף ולאחריהן סעודת שבת.

שבת אחר הצהריים: תפילת מנחה וסעודה שלישית.

צאת השבת: תפילת ערבית ולאחריה הבדלה וסעודת מלווה מלכה.

¹³ אפשר לצפות בחלק מנאומו של עגנון בטקס קבלת פרס נובל. ראו בקישור הבא, מדקה 2:11 עד 3:00

<https://www.youtube.com/watch?v=cfxHljduOKA>

וכן בשיחת הטלפון שבה בישרו לעגנון על זכייתו בפרס נובל

https://www.youtube.com/watch?v=KuAkeO_QTpM

ובחלק מהנאום המופיע על השטר הישן של 50 ₪ <https://www.youtube.com/watch?v=LOVuN2JYBus>

פירוט והרחבה על מהלך סדר השבת אפשר למצוא באתרים שונים במרשתת. וראו דוגמה אחת בקישור זה:

<http://ilschool.org/WebPages/1a4f9919-98ff-4454-aea9-64d4d636baef.7129e150-a9db-4255-9c61-7f33af0df2c4.aspx>

ההצעה השנייה עוסקת בהתמודדות עם פיתויים כהכנה להתמודדות של הגיבור עם הפיתוי שעומד בפניו.

במרכז היצירה מוצג הקושי של עמידה בפני פיתויים. פעילות זו עשויה להבליט את הקושי שהעני מתמודד עמו וליצור הזדהות עם הגיבור כבר בקריאה הראשונה.

בחינוך הממ"ד אפשר לקשר למותר ולאסור מבחינה הלכתית במצבים שונים בחיי היום-יום.

הגדרה 2 חשובה מכיוון שבפסקה הראשונה של הסיפור אומר העני "אילו מצאתיה [...] הייתי לוקח בה שניים שלושה צימוקים ועושה לי יין לקידוש או הייתי לוקח לחם חיטה". כלומר, הפרוטה היא בעלת ערך כספי כלשהו, ואף על פי שערכה נמוך בתחילת הסיפור, עדיין ניתן לרכוש בה כמה מצרכים. כהעשרה ניתן להציג את הביטוי "דין פרוטה כדין מאה" ולעמוד על משמעותו.

2א. עמידה בפיתויים

- אפשר להקרין את סרטון הניסוי "מבחן המרשמלו"¹⁴, המציג התמודדות של תלמידים עם פיתויים ומידת הצלחתם לעמוד בהם.
- לאחר הקרנת הסרטון אפשר לבקש מהתלמידים לנסח במילים שלהם את מטרת הניסוי, כלומר: מה רצו הנסיינים לבדוק? מה מרגישים התלמידים בסרטון? כדאי שהתלמידים ינמקו כיצד הרגשה זו באה לידי ביטוי בתנועות הגוף, בהבעות הפנים שלהם ובמעשי הילדים.
בשלב זה מוצע למורה להעלות את השאלה: מדוע כדאי לשמור על איפוק? מה קשה בכך? מה יעזור לנו להצליח?

אפשרות נוספת (במקום הקרנת הסרטון) היא לבקש מהתלמידים לחשוב על מצבים המחייבים שמירה על איפוק ועמידה בפני פיתויים (למשל: אכילה מסודרת ובריאה, שמירה על כללים בבית הספר, אי-התפתות לפרסומות או למוצרים מסוימים).

ב. טרום קריאה – חלק שני

התייחסות לשם הסיפור

- נעמוד על משמעות שם היצירה: "הפרוטה".
- נבקש מהתלמידים להציע מילים בעלות משמעות דומה (למשל: כסף, מטבע, מעה, ממון).
במילון ספיר מופיעות כמה הגדרות למילה "פרוטה". שתיים מהן רלוונטיות לסיפור זה:

פרוטה (ש"ע נ'):

1. "מטבע בעל ערך קטן".
2. "מעות, שם כולל לכסף".

בסיפור אנו פוגשים את שתי המשמעויות הללו: בתחילת הסיפור ערכה של הפרוטה נמוך, אולם בהמשך "הפרוטה" היא כינוי כולל לכסף.

בסיום חלק זה כדאי להסביר לתלמידים שלשומרי מצוות יש פעולות המותרות בשבת ואחרות שאסורות, כמו לגעת בכסף.

¹⁴ קישור לסרטון "מבחן המרשמלו": <https://www.youtube.com/watch?v=oOhgRhUTtC8>

ג. טרום קריאה – חלק שלישי - דילמה ומושגים

- לאחר מהלכי טרום הקריאה שלעיל ניתן לבקש מהתלמידים לשער מה תהיה הבעיה בסיפור שלפנינו, או לשאול אותם איך יהודי שומר מצוות היה נוהג לו מצא פרוטה בשבת? בחינוך הממ"ד אפשר להפנות את השאלה ישירות לתלמידים: איך הייתם נוהגים לו מצאתם סכום כסף בשבת?

בחינוך הממ"ד ניתן להרחיב במושגים "מוקצה" ואיסור "טלטול".¹⁵ המושג "מוקצה" אינו מופיע ביצירה בצורה מפורשת, ולשיקולו של המורה אם ללמדו. המושג "טלטול" נרמז בפסקת הפתיחה במילים "אבל מה אעשה ששבת היום ואיני יכול לטלטלה".

מטרתו של החלק השלישי היא לעורר סקרנות, דריכות ועניין לקראת המפגש עם היצירה. השאלה המנחה המוצעת כאן לדין בכיתה מתאימה לשיח קצר המעורר ציפייה וסקרנות והיא נוגעת בלב הקונפליקט הפנימי של גיבור העלילה. מוקדם מדי לעסוק במושגים "דילמה", או "קונפליקט", אך פעילות פתיחה מסוג זה היא הכנה טובה לכך.

קריאת היצירה

יצירה זו מצריכה קריאה חוזרת ונשנית של הטקסט. מוצע שהמורה יקרא את היצירה קריאה ראשונה תוך הסבר מושגים וביטויים חדשים. לאחר מכן תיערך קריאה שנייה מונחית, מפורשת ומתווכת.

היות ששפתו של עגנון אינה פשוטה, נחוץ להסביר מילים וביטויים במהלך הקריאה להבנת העלילה.

- המורה יקרא קריאה ראשונית במהלכה יסביר מילים שאינן מובנות (תוך כדי הקריאה), על ידי אמירת הפירוש וחזרה למילה או למשפט הקשה.
- אפשר להניח שילדים יתקשו במקומות מסוימים בסיפור בזיהוי העני כדובר, לכן מומלץ לוודא במהלך הקריאה שההרהורים והדיבור הפנימי הוא של העני גיבור הסיפור.

השיח לאחר הקריאה הראשונה נועד ליצור חיבור אישי, אינטואיטיבי לפני ההעמקה ביצירה.

- לאחר הקריאה יתנהל שיח ראשוני שבו יביעו התלמידים רגשות, מחשבות ותהיות בעקבות הקריאה.

כאמור במבוא, העלילה מתפתחת בהתאם לזמני השבת. על כן העצירות בקריאה בהתאם לזמנים המשתנים תסייע לתלמידים להבין את מבנה הסיפור ואת העלילה.

- קריאה שנייה מונחית עם עצירות לשיח ולדין על פי זמני השבת (ראו פירוט בטבלה שבמבוא).
להלן המלצה למורים היכן לעצור, לפרש ולשחזר את הסיפור במהלך הקריאה השנייה.

¹⁵ מוקצה - דבר שאדם הקצה מלהשתמש בו בשבת. מוקצה הוא מונח שתיקנו חכמים לפיו יש חפצים האסורים בטלטול בשבת וביום טוב ככלל, כל חפץ שאין לאדם מה לעשות בו בשבת נחשב למוקצה. טלטול - הזזת חפץ ממקומו בדרך הזזתו הרגילה.

וראו הרחבה באתר "דעת" <http://www.daat.ac.il/encyclopedia/value.asp?id1=890>

1. ליל שבת - מתחילת הסיפור ועד המילים "קידש על פת שחורה ויצא בה ידי סעודת שבת". אחרי הקריאה מומלץ לשחזר את התוכן עם התלמידים ולהסביר את המונח "טלטול" המופיע במשפט: "מה אעשה ששבת היום ואיני יכול לטלטלה".
2. שבת בבוקר (לפני התפילה) – מהמילים "בבוקר כשהלך לבית הכנסת" ועד המילים: "נטל את רגליו והלך לבית הכנסת" (הזמן המתואר כאן הוא שבת בבוקר, לפני התפילה בבית הכנסת). כאן מומלץ להדגיש את השינוי בערך הפרוטה - מנחושת (מתכת פשוטה) למטבע של כסף. נבקש מהתלמידים לשים לב לשינוי בחומר ממנו עשויה המטבע בפסקה הבאה.
3. לאחר תפילת שחרית - העצירה השלישית תהיה בסיום המשפט "שחה העני פעם ושתיים, אבל אימת שבת הייתה עליו וחזר לביתו בידיים ריקות" כדאי לשאול את התלמידים שאלות על הקטע, לדוגמה:
 - א. איזה זמן מתואר בקטע? (לאחר תפילת שחרית).
 - ב. מהם הרהוריו של העני לאחר התפילה בנוגע למטבע ומהי החלטתו? (העני סבור שאולי לקחו אותה, ובכל זאת הוא מחליט לראות במו עיניו).
 - ג. כיצד מתגלית לפניו המטבע בנקודה זו? (נראית כזהב).
 - ד. מהן מחשבותיו ומהן פעולותיו במשפטים האחרונים של הפסקה? (מדמיין מה יוכל לקנות במטבע "תפנוקי העולם", מתכופף אליה פעמיים, אולם בשל אימת השבת הוא חוזר לביתו בידיים ריקות).
4. לפני תפילת מנחה – נקרא מהמילים "במנחה לא הלך אצל המטבע" עד המילים "שמא לא אעמוד בי".

גם כאן אפשר לשאול: מדוע לא הלך העני בדרך לתפילת מנחה לבדוק אם המטבע עדיין נמצא? (חשש שלא יעמוד בפיתוי, כיוון שהחנויות נפתחות סמוך לשעה זו וריח האוכל העולה מהחנויות יכול לגרום לו לרצות לקנות ואז יתפתה ויקח את המטבע).
5. לאחר תפילת מנחה – נקרא מהמילים "יצרו של אדם" ועד המילים "מיד עקר העני עצמו ממקומו ורץ לבית הכנסת". זהו קטע ארוך יחסית ומומלץ לחלקו לחלקים קטנים יותר.

כדאי להקריא תחילה את שני המשפטים הראשונים בפסקה: "יצרו של אדם פעמים הוא קשה מן האדם. הוא מפטפט ביצרו ויצרו מפטפט כנגדו", המורה יסביר שמתואר כאן מאבק פנימי בין העני לבין היצר הרע שלו. אפשר לשאול: ? מה אומר לו יצרו של העני? ואז להקריא את התשובה במשפט הבא ולהסבירו (היצר הרע מנסה לפתות את העני להיזיז את המטבע לצד או להסתיר את המטבע בעזרת אבן, כך שמישהו אחר לא יקח אותה). מכאן נמשיך מהמילים "לאחר שסים תפלת מנחה ועד המילים "כמה שבועות" כאן אפשר לשאול: מה מצא העני כעת? (מטבעות הרבה) מה הוא מדמיין שיכל לעשות בהן? (לפרנס את משפחתו שבועיים או שלושה).

נקרא את המשפט "אמר העני, טוב לי שביתי ריקם ואני פטור מסעודה שלישית" – כאן אפשר להתייחס לאירוניה שבמשפט – האמנם טוב לו שביתו ריק? אם כן, למה הוא אומר זאת? (נסביר שבמשפט זה העני מלגלג על מצבו העגום שמאפשר לו שלא לחזור הביתה לסעודה שלישית ולהתבונן במטבע).

בפסקה הבאה נקרא מהמילים "שוטה היה זה" עד למילים "כשם שהיה שוחה לפני" נסביר שבפסקה זו העני צוחק על אותו אדם שוטה (טיפש) שאולי הוא זה שהשאיר את כספו באשפה.

העני אומר בליבו, שבניגוד לאותו שוטה, הוא היה שומר את המטבעות היטב. בהמשך מדמיין העני את עצמו עשיר, הנכנס לחנות עם דינר זהב (סכום גדול של כסף) והמוכר מכבד אותו ומשתחוה לפניו (אף יותר ממה שהוא משתחוה במהלך התפילה). מכאן נקרא את הפסקה הבאה עד המילים "ורץ לבית הכנסת" ונסביר שלפתע העני חושש שיש כאן "מעשה שטן", כלום השטן רוצה להעמידו בניסיון ולצחוק עליו. העני נזקק מיד ורץ לתפילת ערבית.

6. לאחר תפילת ערבית – נקרא מהמילים "לאחר תפילת ערבית" ועד לסוף הסיפור. נשאל מה ראה העני לאחר התפילה? (נצנוץ של מטבעות הרבה) מה עשה? (מלא בהם את כיסיו וקנה אוכל לביתו).

לאחר הקריאה

לאחר קריאת היצירה יתקיים בכיתה שיח לימודי. מטרת השיח היא להבין את היצירה לעומק תוך התייחסות לרבדיה השונים: הבנת העלילה, הבנת דמות הגיבור, הבנת מרכיבי הקונפליקט האישי והערכי וכן הכרת יופייה של היצירה מתוך מאפייניה הלשוניים והמבניים.

מהלך ההוראה שלפניכם מציע מספר נקודות מבט אפשריות לשיח בעקבות היצירה (למשל: עיסוק בתוכן הסיפור, בערכים העולים ממנו, בלשון הסיפור ועוד). לשיקול דעתו של המורה במה לעסוק.

השיח על היצירה יכול להיעשות לסירוגין בשני אופנים, בחברותא ובמליאה.

א. זמני השבת וערך הפרוטה

- פעילות בחברותא¹⁶ – אפשר לתת לכל חברותא כרטיסייה עם ההנחיות הבאות:

באמצעות ההקבלה, התלמידים יזהו את הרעיון המרכזי של הסיפור - התמודדותו של העני עם הפיתוי נעשית קשה יותר עם העלייה בערך המטבע.

ניתן לווסת את המשימה בהתאם להטרונגיות בכיתה. תלמידים מיומנים יכולים לקבל זאת כמשימה פתוחה, תלמידים מיומנים פחות יקבלו תיווך לביצוע המשימה באמצעות טבלה מארגנת על פי זמני השבת של היהודי ועליית ערכה של הפרוטה (ראו נספח).

1. קראו יחד את הסיפור וסמנו לצד הכתוב את זמני השבת המשתנים, החל מהפסקה הראשונה המתחילה במילים "מעשה בעני" ומתארת את ערב שבת ועד לסיום הסיפור. כתבו ליד כל פסקה באיזה זמן מזמני השבת מדובר.
2. סמנו בתוך הטקסט את ערכה המשתנה של הפרוטה בכל אחד מזמני השבת.
3. חשבו יחד על דרך ציורית להציג את הקשר בין מבנה הסיפור לבין ערכה המשתנה של הפרוטה למשל: איור, גרף, טבלה.¹⁷
4. שוחחו ביניכם על רגשותיו ומחשבותיו של העני בזמני השבת השונים. תוכלו לשבץ את מחשבותיו ורגשותיו בציור שהכנתם.
5. לסיום, כתבו במילים שלכם מה ניתן ללמוד מהסיפור על העני ועל עמידתו בפיתוי.

¹⁶ שני לומדים וטקסט

¹⁷ למורה - ראה דוגמות המייצגות את הסיפור בנספח

השיח בחברותא – שיח של שני לומדים וטקסט

מטרת השיח בחברותא היא לקדם כישורי שיח ולהכין את התלמידים לשיח במליאה. השיח בחברותא הוא מפגש משולש של שני לומדים וטקסט. במהלך הלימוד בחברותא מתקיימים קשרי גומלין בין האני לאחר ובין כל אחד מן הלומדים לטקסט, כאשר כל אחד מן הלומדים מפרש, מפענח ומציג את תפיסותיו לגבי הטקסט.¹⁸

באמצעות השיח בחברותא יכירו התלמידים את הטקסט באופן מעמיק יותר ויוכלו לגבש את עמדתם כלפי המסופר, להמליל את מחשבתם ולהתכונן לקראת השיח במליאה. שיח ההכנה המקדים בחברותא גם יאפשר לשתף במעגל השיח הכיתתי את כלל התלמידים ולא רק את אלו המהירים לקלוט.

הלימוד בחברותא מתאים לשיעורים שבהם המורה מעוניין כי הלומדים יעמיקו בטקסט מסוים וישוחחו עליו בפורום מצומצם (זוגות בדרך כלל). על המורה למקד את הלומדים בחומר הלימוד ובמשימות המוטלות עליהם. המורה יאפשר ללומדים לשוחח על הטקסט, להביע את דעתם על הנקרא ולתכנן באופן עצמאי את דרך ביצוע המשימות. יש להביא בחשבון את השונות בין התלמידים בכל כיתה ומומלץ שהמורה יאפשר לזוגות שרוצים בכך להרחיב ולהעמיק גם מעבר לזמן הלמידה הפורמלית. בדגם שלהלן מובאות שאלות ומשימות לעבודה בחברותא. המורה יוכל להיעזר בהצעות אלו או להציע משימות אחרות בהתאם לאופי כיתתו.

לאחר הפעילות בחברותא כדאי להזמין את התלמידים להציג בפני הכיתה את הסכמות שיצרו ולנמק מדוע בחרו לייצג את הסיפור בדרך זו.

בעקבות התוצרים שהתלמידים הכינו נתייחס במליאה לערכה של הפרוטה שעולה עם התקדמות העלילה. נדגיש שלא רק הערך הנומינלי עולה, אלא גם הערך הרגשי נתייחס לקושי לעמוד בפיתוי ההולך וגובר עם העלייה בערכה הכספי של הפרוטה.

בעקבות השתנות המטבע, ייתכן שהתלמידים יעלו שאלות של דמיון ומציאות בסיפור. עד לסיום הסיפור אפשר היה לפרש את הימצאות הכסף כמצוי בדמיונו של העני בלבד ואילו כאשר העני 'זוכה' בכסף, הקורא נוטה להסיק שמדובר

בסוג של פלא שאכן הייתה פרוטה שהפכה לאוצר ממשי. זה המקום להזכיר את יסודות הסיפור העממי אם התלמידים למדו אותם או ללמדם כפי שמוצע בחלק הבא.

השיח במליאה יתייחס תחילה לשיח שהתבצע בחברותא ולתוצרים שהתלמידים הכינו. לאחר מכן נעסוק בהיבטים מטא-טקסטואליים, כלומר הבנה שהשינוי ההדרגתי בערך הפרוטה במהלך השבת מגביר את הקונפליקט שהעני נתון בו ומעלה את המתח והסקרנות של הקוראים. ההדרגתיות גם מעצימה את המסר שבסוף הסיפור ואת הערכים הנדונים בו.

¹⁸ וראו הרחבה על לימוד בחברותא ויתרונותיו במסמך "הוראה ולמידה בחברותא", בקישור הבא: <http://cms.education.gov.il/NR/rdonlyres/5649125F-8DF1-432E-A08F-45E76EA5961C/204149/NetivimHevruta.pdf>

ב. יסודות הסיפור העממי ביצירה

- המורה יציג הגדרה של הסיפור העממי המותאמת לתלמידים על פי ההגדרה במבוא, למשל:

סיפור עממי הוא סיפור מעשה (מעשייה) שבו הגיבור הוא "ללא שם", כלומר לא ניתן לזהותו. הסיפור העממי כתוב בלשון פשוטה והוא מעודד ומחנך בלקחו. לא פעם כולל הסיפור העממי דמיון, אגדה או מסתורין.

- לאחר הצגת ההגדרה אפשר לעבור לפעילות בחברותא ולאפשר לתלמידים לזהות את יסודות הסיפור העממי בסיפור (ראו כרטיסייה 2 בנספח). אפשר לשאול שאלות מנחות כמו: כיצד מכונה הגיבור לאורך הסיפור? (עני, יהודי, אדם) ומה אפשר ללמוד מכך; מהי המילה הפותחת את הסיפור (מעשה) ומהי המילה המסיימת אותו; מה אפשר ללמוד ממילים אלו על סוגת הסיפור; איזה מעשה פלאי, על-טבעי מתרחש בסיפור (מטבע שמשנה את ערכה).

השתנות המטבע מקרבת את הסיפור לז'אנר של הסיפור העממי שיש בו יסוד על טבעי. עיסוק ביסודות הסיפור העממי מזמין את הקוראים להסתכלות מטא-טקסטואלית ולהבחנה בין יסודות בדויים לעובדות (הישג נדרש 6)

* התלמידים גם יוכלו להחיל עקרונות אלו על יצירות עממיות נוספות שלמדו. פעילות זו יכולה להיעשות בחברותא.

ג. דמות העני

- ניתן לחלק את הכיתה שוב לחברותות. כל חברותא תוכל לבחור פסקה שמאפיינת לדעתה את דמות העני. כדי להקל על התלמידים אפשר לחלק לכל זוג פסקה שונה מתוך הסיפור ולבקשם להציג את דמות העני באותה פסקה תוך התייחסות לדיבור הפנימי של הדמות ולרגשותיה. ההצגה יכולה להיעשות בדרכים שונות: איור הפסקה; הדגמת המימיקה (הבעת הפנים) של העני ושפת-הגוף שלו בהתאם לפסקה, ציור קומיקס ועוד. להלן דוגמאות לפסקות המתאימות למשימה זו:

1. מעשה בעני [...] פת שחורה.
 2. בבוקר כשהלך [...] והלך לבית הכנסת.
 3. כשהגיע לשם [...] בידיים ריקניות.
 4. אותה שעה [...] צורת המטבע.
 5. חזר לביתו [...] נהנה.
- ראו הנחיות בכרטיסייה מספר 3.

בעזרת הפסקות יכירו התלמידים את דמותו של העני באופן מעמיק. מכאן המעבר לסוגיית העמידה בניסיון והשמירה על ערכים יהיה ברור ומובן יותר. ייתכן שתלמידים יביעו התנגדות להתנהגותו של העני ויטענו נגד עמידתו בפיתוי ובעד לקיחת המטבע בשבת. יש לתת מקום לקולות אלו. אפשר להסביר שהעיסוק הוא בשמירה על השבת על פי אמות המידה של הדמות.

T. דיון בערכים העולים מן הסיפור

שני הערכים, שמירת השבת והאיפוק, שזורים זה בזה בתוך הסיפור. שניהם קשורים לניסיון שחווה העני.

- אפשר לפתוח את הדיון הערכי בהצגת המשפט: "ניסיון גדול מנסה אותי הקדוש ברוך הוא" ובעקבותיו להציג את השאלות: מה היה הניסיון; מדוע הוא מכונה "ניסיון גדול"; מה כל כך גדול בו. נפנה את התלמידים למשפטי הסיום של הסיפור – מהמשפט "חזר לביתו שמח" ועד הסוף.

- נדגיש שבסיומו של הסיפור העני זוכה לגמול על עמידתו בניסיון. הפסקה המסיימת את הסיפור מתארת את שכרו של שומר השבת: "מכאן ולהבא לא הייתה השבת חסרה כלום [...] בשביל ששמר שבת אחת מעוני, זכה לשמור שבתות הרבה מעושר".

- המורה ירחיב את הדיון מעבר לסיפור ויבקש מהתלמידים להביא דוגמאות של דמויות מוכרות שעמדו או לא עמדו בניסיון וחוו קונפליקט ערכי.¹⁹
- אפשר לבקש מהתלמידים להביא דוגמאות מחייהם על מצבים שבהם הפגינו איפוק ושליטה עצמית.

- מורה המעוניין יכול לתת לכל זוג תלמידים סיטואציה מוכנה מראש ולבקשם לתאר את הקושי בסיטואציה ולשקול דרכי פתרון שונות לסיטואציה זו (ראו כרטיסייה 4).

- לחילופין, אפשר לבקש מהתלמידים לתאר מצבים מחייהם שבהם התמודדו עם ניסיון והפגינו איפוק (אפשר להציג את הדוגמות באמצעות קומיקס או בעזרת בועות מחשבה). דוגמות אפשריות: העתקה במבחן; העתקת שיעורי בית; לקיחת חפץ ללא רשות; הצצה בהודעות ווטסאפ של חבר; דיבור לא-מהימן; גלישה בלתי מבוקרת באינטרנט; אכילה לא בריאה.²⁰

- בשלב זה אפשר להעלות את השאלה: מה שכרנו על שמירת השבת או על איפוק? השכר אינו חייב להיות גשמי, אלא גם כזה שמתבטא בהרגשת סיפוק, בקניית ידע, בעליית הערך העצמי.

- לסיום חלק זה, אפשר להזכיר לתלמידים את הסרטון "מבחן המרשמלו" ולספר שהנסיינים חזרו אל התלמידים שהשתתפו בניסוי כעבור 20 שנה, ומצאו שאלה שמרו על איפוק היו תלמידים טובים יותר, בעלי יזמה ובעלי כושר התמודדות עם קשיים.

¹⁹ למשל: אברהם אבינו שנתנסה בעשרה ניסיונות ועמד בכולם; יוסף ואשת פוטיפר; שמשון הגיבור שגילה את הסוד לדלילה (שופטים, ט"ז, י"ז); שאול שלא חיכה לשמואל והעלה את העולה בגלגל (שמואל א', י"ג).

²⁰ בקישור הבא מוצע מערך של שפ"י בנושא עמידה בפיתויים:
<http://cms.education.gov.il/NR/rdonlyres/7B4E1C34-988C-42BB-B67C-614FDE50B7D1/115622/6hitmodedutimpituim1921.pdf>

ה. אירוניה בכתיבתו של עגנון

כיוון שהבנת אירוניה היא עניין לא פשוט (ראו במבוא), המורה ישקול אם פעילות זו מתאימה לכיתתו.

המורה יוכל לבחור אם לעסוק באירוניה עם כלל הכיתה או עם חלק מהתלמידים (עבודה בקבוצה קטנה). אנו מציעים למורה לבחור מהסיפור משפט אירוני ולקרוא אותו בטון שמדגיש את האירוניה. לדוגמה: "טוב לי שביתי ריקם ואני פטור מסעודה שלישית והרי אני פנוי לעצמי לעמוד כאן ולראות צורת מטבע". בסיום הקריאה יישאלו התלמידים האם יש להבין את המשפט כפשוטו? (בדוגמה שלפנינו - כמובן שלא).

ניתן לכוון את התלמידים ולשאול – האמנם טוב לו לעני שביתו ריקם? נבקש מהתלמידים להסביר את האירוניה שבמשפט.

אפשר לחזור על המשימה ולקרוא משפט אירוני נוסף מהסיפור.

ו. "רגע של עברית" – התייחסות ללשון הסיפור

כפי שנאמר במבוא, לשון הסיפור אינה פשוטה והיא מזמינה את הקוראים להרחיב את אוצר המילים ולשים לב ללשונו הייחודית של עגנון הכוללת אזכורים, הטיית פעלים, מילות ניגוד וניבים וביטויים.

בנספח 2 מוצעות משימות לשוניות. המורה יוכל לבחור באלו משימות ברצונו להתמקד.

חלק זה מקדם הכרה והבנה של מבנים, תופעות ותהליכים בלשון (הישג נדרש 8). בדף המופיע בנספח 2 יש התייחסות ללשון הסיפור לשם הבנה טובה יותר של הטקסט.

סיכום

להלן הצעות לפעילויות יצירתיות ומגוונות בזיקה לסיפור. המורה יבחר את הטוב בעיניו. שלב זה הוא סיכום תהליך ההוראה והוא מאפשר לתלמידים ביטוי אישי ורגשי בהקשר ליצירה ולערכים העולים ממנה.

- לתת לתלמידים לבחור משפט מהסיפור ולבטא אותו בדרך יצירתית.
- לכתוב תסריט שגיבוריו הם העני והפרוטה. הנחיות למשימה:
 1. העני פוגש את הפרוטה בדרכו לבית הכנסת בערב שבת. דמיינו שהפרוטה יכולה לדבר. מה לדעתכם היא הייתה אומרת לו?
 2. כתבו בקצרה דו-שיח בין העני לפרוטה. תארו את דרכי השכנוע של הפרוטה ואת תגובותיו של העני.
- להציג בפני התלמידים פתגמים הקשורים ליצירה. לתת לתלמידים לבחור פתגם ולנמק את בחירתם. לדוגמה:

"כל המשמר שבת, כאילו קיים את כל התורה כולה" (פסיקתא).
"השבת שקולה כנגד כל המצוות" (תלמוד ירושלמי, נדרים פ"ג, ה"ט; שמות רבה כ"ה).
"כבוד שבת עדיף מאלף תעניות" (מדרש תנחומא בראשית ג').
"יותר משישראל שמרו את השבת שמרה השבת אותם" (אחד העם).
"איזהו הגיבור? הכובש את יצרו" (אבות, ד', א').
"כיבוש עצמי הוא הניצחון הגדול ביותר" (אפלטון).

ההשוואה בין שתי היצירות מאפשרת לתלמיד לערוך ניתוח מטא-טקסטואלי. פעילות מסוג זה מפתחת את היכולת ליצור סכמות טקסטואליות ולזהות מאפיינים של סוגות.

- אפשר להשוות בין הסיפור "הפרוטה" לסיפור "האוצר" מאת י"ל פרץ. לשם כך התלמידים צריכים לזהות את הרכיב המהותי הדומה בשני הסיפורים – (הקונפליקט הפנימי המשותף לשתי היצירות הוא השליטה ביצר והמאמץ הנפשי הכרוך בכיבוש היצר).
כן יש מקום לדון בבחירת השמות של שתי היצירות – ה'פרוטה' ו'האוצר'.
ההשוואה תעשה בשלבים: קריאת הסיפור "האוצר", זיהוי דמיון ושוני, הצעת תבחינים להשוואה, תובנות מההשוואה ולבסוף עמדה אישית – איזה סיפור מצא חן בעינינו.

- אפשר לסיים את היחידה בסרטון הומוריסטי של חבורת הבדרנים "אנדרדוס" מוצא בשבת שטר של 50 ₪. נשים לב שעל שטר זה מופיעה תמונתו של עגנון

נספחים

נספח 1 – טבלת עזר: השתנות המטבע על פי זמני השבת

תיאור המטבע	הזמן
	ליל שבת
	שבת בבוקר (לפני תפילת שחרית)
	לאחר תפילת שחרית
	לפני תפילת מנחה
	לאחר תפילת מנחה
	לאחר תפילת ערבית

נספח 2 - התייחסות ללשון הסיפור

האזכורים ומשמעויותיהם

א. בפסקה הראשונה, הפרוטה מאוזכרת באמצעות כינוי הנוסף למילה, כמו למשל:
"לטלטה" (= לטלטל אותה, את הפרוטה).
"מצאתיה" (= מצאתי אותה, את הפרוטה).
עיינו בפסקה השנייה ומצאו בה אזכורים נוספים לפרוטה. העתיקו אותם. ציינו את המאזכרים והגו את המילים בקול.

ב. בפסקה לפני הסוף כתוב:
"אבל יצרו של אדם פעמים הוא קשה מן האדם. הוא מפטפט ביצרו ויצרו מפטפט כנגדו.
אמר לו: וכי לטלה בידיך אני אומר לך". הסבירו מי אמר למי.

נטיית הפועל

הפועל "נטל" מופיע פעמים רבות בסיפור במשמעות "לקח".
לפניכם משפט מהסיפור, החליפו את הפועל "נטל" בפועל "לקח" כך שיתאים להקשר שבו הוא מופיע.
"וכי לטלה בידיך אני אומר לך? אלא גורפים אותה ברגל ומסלקים אותה לצד או כופין עליה
אבן עד שלא יבוא אחר ויטלנה".

אוצר מילים

א. מילים קרובות-משמעות:

איך כתוב בסיפור?

- נטל -
- חשב -
- התכופף -
- שמש -
- בוקר -
- אף -
- אתמול -

בהתבסס על המילים שאספתם מהסיפור, מה אפשר לומר על אוצר המילים בסיפור?

ב. בסיפור מוזכרים דברי מאכל ומשקה.

עיינו ברשימה וציינו מה יוצא דופן על פי הסיפור. הסבירו מדוע.

- פת שחורה
- לחם לבן
- לחם חיטה
- דג מלוח
- יין שרוף

ג. בסיפור יש צורות לשון שאינן אופייניות לעברית של היום. כיצד הייתם אומרים את המילים

הבאות בלשון ימינו:

- כמה דברים יכולים ליקח במטבע זו?
- בעוד שעה פותח את החנויות וריחות של אוכלין ושל משקין יוצאים מהן.

ד. ניבים וביטויים:

בלשון הסלנג קיים ביטוי "הלך לו קלף". מה משמעות הביטוי?

אילו מהניבים הבאים הם בעלי משמעות דומה:

- נתמזל מזלו
- שיחקה לו שעתו
- העלה חרס בידו

מילות ניגוד

א. אלא

אלא היא מילת ניגוד .

- בפסקה השנייה מופיע המשפט: "ראה שלא פרוטה של נחושת היא אלא מעה של כסף".

מהן המילים המנוגדות?

כיצד אפשר להביע את הרעיון של המשפט באמצעות "ולא" במקום "לא... אלא". בפסקה השביעית מופיע המשפט: "לא מטבע אחת היתה אלא מטבעות הרבה היו". מהן המילים המנוגדות? הביעו את הרעיון של המשפט בדרך אחרת. - כתבו את המשפט הבא באמצעות "לא... אלא". כשחזר העני למקום אחרי התפילה, ראה שהמטבע היא של זהב ולא של כסף.

ב. וו החיבור

לפעמים וו החיבור פותחת משפט המראה על ניגוד מסוים למה שנאמר קודם. עיינו בפסקה השנייה של הסיפור, באיזה מן המשפטים אפשר להחליף את וו החיבור במילת ניגוד, למשל: אבל.

- "אלך ואקביל את פניה".
- "חשב למצוא פרוטה ומצא מעה".
- "נטל את רגליו והלך לבית הכנסת".

נספח 3 – דוגמא לייצוג סכמתי של היצירה

